

DE LEGIBUS

LIBER TERTIUS.

I. MARCUS. Sequar igitur, ut institui, divinum illum virum, quem, quadam admiratione commotus, sapius fortasse laudo, quam necesse est. — ATT. Platonem videlicet dicis. — MARC. Istum ipsum, Attice. — ATT. Tu vero eum nec nimis valde unquam, nec nimis sæpe laudaveris. Nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem, nisi suum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbitrati meo diligam. — MARC. Bene hercule faciunt. Quid enim est elegantia tua dignius? cujus et vita, et oratio consecuta mihi videtur difficillimam illam societatem gravitatis cum humanitate. — ATT. Sane gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam præclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium. Sed perge, ut cœperas. — MARC. Laudem igitur prius legem ipsam veris et propriis generis sui laudibus. — ATT. Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti.

MARC. Videtis igitur, magistratus hanc esse vim, ut præsit, præscribatque recta et utilia et conjuncta cum legibus. Ut enim magistratibus leges, ita

populo præsent magistratus: vereque dici potest, magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum. Nihil porro tam aptum est ad jus conditionemque naturæ (quod quum dico, legem a me dici, nihilque aliud intelligi volo), quam imperium, sine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. Nam et hic deo paret, et huic obediunt maria terræque, et hominum vita jussis supremæ legis obtemperat.

II. Atque, ut ad hæc ceteriora veniam et notiora nobis, omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperii primum ad homines justissimos et sapientissimos deferebatur: idque in republica nostra maxime valuit, quoad ei regalis potestas præfuit. Deinde etiam deinceps posteris prodebat: quod et in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper uni parere voluerunt. Nos autem, quoniam leges damus liberis populis, quæque de optima republica sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum.

Magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse civitas non potest;

¹ quorumque descriptione omnis reipublicæ moderatio continetur. Neque solum iis præscribendus est imperandi, sed etiam civibus obtemperandi modus. Nam et qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est; et qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque oportet et eum, qui paret, sperare, se aliquo tempore imperaturum; et illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore sibi esse parendum. Nec vero solum, ut obtemperent obedientque magistratibus, sed etiam ut eos colant diligentque, præscribimus, ut Charondas in suis facit legibus. Noster vero Plato Titanum e genere statuit eos, qui ut illi cœlestibus, sic hi adversentur magistratibus. Quæ quum ita sint, ad ipsas jam leges veniamus, si placet. —

ART. Mili vero et istud, et ordo iste rerum placet.

III. MARC. « Justa imperia sunt; iisque cives
« modeste ac sine recusatione parento. — Magis-
« tratus nec obedientem ² et noxium civem multa,
« vinculis, verberibus coerceto, ni par, majorve
« potestas, populusve prohibessit: ad quos pro-
« vocatio esto. — Quum magistratus judicassit in-
« rogassitve, per populum multa, pœnæ certatio
« esto. — Militiæ ab eo, qui imperabit, provoca-

¹ Quorum. ² Omnes mss. et innoxium; unde Davi-
sius conj. nec innoxium. Gærenzio placet et in noxia
civem, quod Gebhardus jam suaserat.

« tio ne esto; quodque is, qui bellum gerat, im-
« perassit, jus ratumque esto. — Minores ma-
« gistratus, partiti juris, plures in plera sunt.
« Militiæ, ¹ quibus jussi erunt imperant, eorum,
« que tribuni sunt. Domi pecuniam publicam cu-
« stodiunt; vincula sontium servant; capitalia
« vindicant; æs, argentum, aurumve publice
« signant; lites contractas judicant; quodcum-
« que senatus creverit, agunt. — Suntuoque ædi-
« les, cœratores urbis, annonæ, ludorumque so-
« lemmium; ollisque ad honoris amplioris gradum
« is primus adscensus esto. — Censores populi ævi-
« tates, soboles, familias, pecuniasque censent;
« urbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia
« tuent; populique partes in tribus distribuunt;
« exin pecunias, ævitates, ordines partiunt; equi-
« tum, peditumque prolem describunt; cœlibes
« esse prohibent; mores populi regunt; pro-
« brum in senatu ne relinquunt. Bini sunt; ma-
« gistratum quinquennium habent; reliqui magis-
« tratus annui sunt. Eaque potestas semper esto.
« — Juris disceptator, qui privata judicet, judi-
« carive jubeat, prætor esto. Is juris civilis custos
« esto. Huic potestate pari quotcumque senatus
« creverit, populusve jusserit, tot sunt.

¹ Ed. Ernest. qui, operarum forte vitio.

« — Regio imperio duo sunt; iique præeundo,
 « judicando, consulendo prætores, iudices, con-
 « sules appellantur. Militiæ summum jus habent,
 « nemini parento. Ollis salus populi suprema lex
 « esto. — Eumdem magistratum, ni interfuerint
 « decem anni, ne quis capito. — Ævitatem annali
 « lege servanto. — Ast quando duellum gravius,
 « discordiæve civium escunt, ænus, ne amplius
 « sex menses, si senatus creverit, idem juris,
 « quod duo consules, teneto; isque ave sinistra
 « dictus, populi magister esto. Equitemque qui
 « regat, habeto pari jure cum eo, quicumque
 « erit juris disceptator. Ast quando [consul] is esto
 « magister populi, reliqui magistratus ne sunt.

« — Auspicia patrum sunt; olique ex se pro-
 « dunt, qui comitiatu creare consules rite¹ pos-
 « sint. Imperia, potestates, legationes, quum
 « senatus creverit populusve jusserit, ex urbe ex-
 « eunt; duella justa juste gerunt; sociis parcun-
 « to; se et² suos continente; populi sui gloriam
 « augent; domum cum laude redeunt. — Rei
 « suæ ergo ne quis legatus esto. — Plebes quos
 « pro se contra vim, auxilii ergo, decem creassit,
 « tribuni ejus sunt; quodque ii prohibessint,

¹ Gorenzius emendavit possit, sane probabiliter.

² Vulg. servos.

« quodque plebem rogassint, ratum esto; sancti-
 « que sunt; neve plebem orbam tribunis relin-
 « quunt. — Omnes magistratus auspicium judi-
 « ciumque habent: ex quois senatus esto: ejus
 « decreta, rata sunt. ¹ Ast ni potestas par ma-
 « jorve prohibessit, senatusconsulta perscripta ser-
 « vanto. Is ordo vitio vacato: ceteris specimen
 « esto. — Creatio magistratum, judicia, populi
 « jussa, vetita, quum suffragio consciscuntur, op-
 « timatibus nota, plebi libera sunt.

« IV. ² At si quid erit, quod extra magistratus
 « cœrator æsus sit; qui cœret, populus creato,
 « eique jus cœrandi dato. — Cum populo patribus-
 « que agendi jus esto consuli, prætori, magistro
 « populi, equitamque, eique, quem produnt pa-
 « tres consulum rogandorum ergo; tribunisque,
 « quos sibi plebes rogassit, jus esto cum patribus
 « agendi; iidem, ad plebem, quod æsus erit, fe-
 « runto. — ³ Quæ cum populo, quæque in patribus
 « agentur, modica sunt. — Senatori, qui nec ade-
 « rit, aut causa, aut culpa esto. Loco senator, et
 « modq orato: causæ populi teneto. — Vis in

¹ Wagner, Ast si potestas par; Gorenz, Ast potestas
 par, plaudente nuper editore Lipsiensi. Usus enim
 priscus, pro At si potestas. ² Gorenz hic quoque; Ast
 quid erit. ³ Gorenz, conjicit legendum Quæque cum
 populo.

«populo abesto. Par, majorve potestas plus va-
 «leto. Ast qui ¹ turbassit in agendo; fraus ² ac-
 «toris esto. Intercessor rei malæ, salutaris civis
 «esto. — Qui agent, auspicia servanto; ³ au-
 «guri parento; promulgata, proposita, ⁴ in æra-
 «rio cognita, agunto; nec plus, quam de sin-
 «gulis rebus semel consulanto; rem populam
 «docento; doceri a magistratibus privatisque pa-
 «tiunto. — Privilegia ne irroganto; de capite ci-
 «vis, nisi per maximum comitiatum, ollosque,
 «quos censors in partibus populi locassint, ne
 «ferunto. — Donum ne capiunto, neve danto,
 «neve petenda, neve gerenda, neve gesta potes-
 «tate. Quod quis earum rerum migrassit, noxiæ
 «pœna par esto. — ⁵ Censors fide legem custo-
 «diunto. Privati ad eos acta referunto; nec eo
 «magis lege liberi sũnto.»

V. Lex recitata est. ⁶ Discēdite, et tabellam ju-
 bebo dari.

QUINT. Quam brevi, frater, in conspectu posita
 est a te omnium magistratum descriptio! sed ea

¹ *Al. codd. turbassitur.* ² *Edidit Ernest. auctoris,*
ex mss. aliquot; vulgata autem lectio præoptanda,
ut post cap. 19, ubi Ern. sibi non constans nihil mu-
tavit. ³ *Davisius e mss. auguri publico.* ⁴ *Alii aliter*
conferunt; Gørenz. optime, proposita in ære, cognita
agunto. ⁵ *Censoris.* ⁶ *Vulg. Disce rem.*

pæne nostræ civitatis, etsi a te paullum allatum
 est novi. — MARC. Rectissime, Quinte, animad-
 vertis. Hæc est enim, quam Scipio laudat in li-
 bris, et quam maxime probat temperationem
 reipublicæ; quæ effici non potuisset, nisi tali
 descriptione magistratum. Nam sic habetote,
 magistratibus, iisque, qui præsent, contineri rem-
 publicam, et ex eorum compositione, quod cu-
 jusque reipublicæ genus sit, intelligi. Quæ res
 quum sapientissime moderatissimeque constituta
 esset a majoribus nostris, nihil habui, sane non
 multum, quod putarem novandum in legibus. —
 ATT. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege
 fecisti, admonitu et rogatu meo, sic de magis-
 tratibus, ut dispuces, quibus de causis maxime
 placeat ista descriptio. — MARC. Faciam, Attice,
 ut vis; et locum istum totum, ut a doctissimis
 Græciæ quæsitum et disputatum est, explicabo,
 et, ut institui, nostra jura attingam. — ATT. Is-
 tud maxime expecto disserendi genus. — MARC.
 Atqui pleraque sunt dicta in illis libris, ¹ quod
 faciendum fuit, quum de optima republica quæ-
 reretur. Sed hujus loci de magistratibus sunt pro-

¹ *Omittunt verba hæc, quod faciendum fuit, Gruter.*
Davis. Ern. Wagner; absunt enim a quibusdam codd.
Nuperi vero editores non sine causa revocavere.

pria quædam, a Theophrasto primum, deinde a Dione stoico quæsitâ subtilis.

VI. ATT. Ain' tandem? etiã a stoicis ista tractata sunt? — MARC. Non sane, nisi ab eo, quem modo nominavi, et postea a magno homine et in primis erudito, Panætio. Nam veteres verbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque civilem, de republica disserebant. Ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe. Post Aristoteles illustravit omnem hunc civilem in disputando locum, Heraclidesque Ponticus, profectus ab eodem Platone. Theophrastus vero, institutus ab Aristotele, ¹ habitavit, ut scitis, in eo genere rerum; ab eodemque Aristotele doctus Dicaærchus huic rationi studioque non defuit. Post a Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum otioque, non modo in solem atque pulverem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit. Nam et mediocriter doctos magnos in republica viros, et doctissimos homines non nimis in republica versatos, multos commemorare possumus. Qui vero utraque re excelleret, ut et doctrinâ studiis et regenda civitate

¹ *Al.* abundavit.

princeps esset, quis facile, præter hunc, inveniri potest?

VII. ATT. Puto posse, et quidem aliquem de uestribus nobis. Sed perge, ut cõperas.

MARC. Quæsitum igitur ab illis est, placeretne unum in civitate esse magistratum, cui reliqui parent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, postea, non tam regni, quam regis vitium, repudiatum est, nomen tantum videbitur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec ephori Lacedæmone sine causa a Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in jure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes parent, excepto tribuno, qui post exstitit, ne id, quod ¹ fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare jus, quod exstitit ipse, qui ² eo non teneretur; deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam privatis, consuli non parentibus. — QUINT. Magnum dicis malum. Nam, ista potestate nata, gravitas optimatium cecidit, convaluitque ³ jus mul-

¹ Fuerit. ² In eo. ³ *Conjicit Wagner vim multitudinis.*

itudinis. — MARC. Non est ita, Quinte. Non enim jus illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat: quo posteaquam modica et sapiens temperatio accessit, ¹conversa lex in omnes est. ***

Deest omnium hujus legis capitum explicatio a principio, usque ad hoc caput, Domum cum I.

VIII. «Domum cum laude redeunto.» Nihil enim, præter laudem, bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neque a sociis reportandum. — Jam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam ²quemquam legari nisi reipublicæ causa. Omitto, quemadmodum isti se gerant atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quæro, quid reapse sit turpius, quam sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo reipublicæ munere? Quod quidem genus legationis ego consul, quanquam ad commodum senatus pertinere videatur, tamen, approbante senatu frequentissimo, nisi mihi ³levissimus tribunus plebis tum intercessisset, sustu-

¹ *Davisius nimis audacter conjicit, confecta pax inter omnes est. Manca forte ob lacunam lectio.* ² *Gærenzius e codd. quempiam.* ³ *Plerique mss. levis.*

lissem. Tamen minui tempus, et, quod erat infinitum, annum feci. Ita turpitudine manet, diuturnitate sublata. Sed jam, si placet, de provinciis decedatur, in urbemque redeatur. — ATT. Nobis vero placet; sed iis, qui in provinciis sunt, minime placet. — MARC. At vero, Tite, si pareant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius; nec laboriosius molestiusque provincia.

Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis potestatem, quæ in republica nostra: de qua disseri nihil necesse est. — QUINT. At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate quid sentias. Nam mihi quidem pestifera videtur; quippe quæ in seditione, et ad seditionem nata sit: cujus primum ortum, si recordari volumus, inter arma civium, et occupatis et obsessis urbis locis, procreatum videmus. Deinde quum esset cito ¹ablegatus, tanquam ex XII Tabulis, insignis ad deformitatem puer, brevi tempore creatus, multoque tetrior et fœdior natus est.

IX. Quæ enim ille non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eri-

¹ *Fulg. legatus. Conjiciunt hic multi multa; inter quæ notatu digna videtur Gruteri et Puteani emendatio, quum esset cito letatus, et post recreatus. Recepinus nos ex Aurati conjectura, post Ernest. et Davisium, ablegatus, quod Wagner quoque servavit.*

puit; omnia infima summis paria fecit, turbavit, miscuit; quum afflisset principum gravitatem, nunquam tamen conquievit. Atque ut C. Flaminiam, atque ea, quæ jam prisca sunt, relinquam, quid juris bonis viris Tib. Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante, D. Brutum et P. Scipionem consules (quos et quantos viros!) homo omnium infimus et sordidissimus, tribunus plebis, C. Curiatius in vincula coniecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus ¹ runis et sicis iis, quas ipse se projecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reipublicæ statum permutavit? Quid jam de Saturnini supplicio reliquisque dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit respública. Cur autem aut vetera, aut aliena proferam potius, quam et nostra, et recentia? Quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisse, ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunitium exacuisset in nos? quem quum homines scelerati ac perditii, non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris reipublicæ perturbandas putaverunt.

¹ *Plerique habent codd. runis et emissitiis. Turneb. restituit primus runis et iis sicis; Lamb. vero, sicis iis, quam lect. nunc fere omnes ut certam habent. Gœrenz. tamen servavit emissitiis.*

Quod nobis quidem egregium, et ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit? eas videlicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona, furor edere potuit impuræ bellæ, multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui tribunis plebis sua lege injuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompeiumque nostrum ceteris rebus omnibus semper amplissimis summisque effero laudibus; de tribunitia potestate taceo. Nec enim reprehendere libet, nec laudare possum.

X. MARC. Vitia quidem tribunatus præclare, Quinte, perspicias. Sed est iniqua in omni re accusanda, prætermisiss bonis, malorum enumeratio vitiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel consulatus vituperio est, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali. Sed bonum, quod est quaesitum in ea, sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis. Quis negat? Sed vis populi multo saevior multoque vehementior, quæ ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. Dux enim suo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi

rationem sui non habet. At aliquando incenditur. Et quidem sæpe sedatur. Quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? Quin ¹ ipsum Tib. Gracchum non solum ² vetitus, sed etiam sublatus intercessor ³ fregerat. Quid enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegæ abrogavit? Sed tu ⁴ sapientiam majorum in illo vide. Concessa plebi a patribus ista potestate, arma ceciderunt; restincta seditio est; inventum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus æquari se ⁵ putarent: in quo uno fuit civitatis salus. At duo Gracchi fuerunt. Et præter eos quamvis eumeres multos, licet: quum deni creantur, ⁶ nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos; leves, etiam non honos fortasse plures. Invidia quidem summus ordo caret: plebes de suo jure periculosas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt; aut plebi re, non verbo danda libertas: quæ tamen sic data est, ⁷ ut multis præ-

¹ Per ipsum. ² Nectus. ³ Olim fuerat. *Davis.* perculerat; *Garenz.* straverat. *Wagner* sic omnia hæc constitui vult, Quin perdidit hoc Tib. Gracchum, quod per ipsum non solum vetitus, sed etiam sublatus intercessor fuerat. ⁴ Sapientia majori. ⁵ Putarint. ⁶ *Ern.* male reposuit nonnullos, quem imprudens *Wagner* secutus est. ⁷ *Lamb. conj.* ut multis præclarissimis le-

clarissimis addiceretur, ut auctoritati principum cederet.

XI. Nostra autem causa, quæ, optime et dulcissime frater, incidit in tribunitiam potestatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu. Non enim plebs incitata nostris rebus invidit; sed vincula soluta sunt, et servitium incitata, adjuncto terrore etiam militari. Neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum gravissimo reipublicæ tempore: cui si non cecissem, non dinturnum beneficii mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus indicavit. Quis enim non modo liber, sed etiam servus libertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? Quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute reipublicæ gessimus, ut non omnibus gratus esset; et, si nos multitudinis vis furentis inflammata invidia pepulisset; si tribunus aliquis in me populum, sicut Gracchus in Lænatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus, o Quinte frater, consolarenturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe pulsi carere ingrata civitate, quam manere in improba maluerunt. Pompeium vero quod una ista in re non ita valde probas, ix

gibus addiceretur; *Davis.* præclar. setis; *Schütz,* ut muneribus præclarissimis adduceretur.

satis mihi illud videris attendere, non solum ei, quid esset optimum, videndum fuisse, sed etiam quid necessarium. Sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem: quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? Sapientis autem civis fuit, causam nec perniciosam, et ita popularem, ut non posset obsisti, perniciose populari civi non relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone, ut transiri alio possit, ADMODUM dici.

XII. ATT. Prorsus ita est. — QUINT. Haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas velim. — MARC. Perseveras tu quidem, et in tua vetere sententia permanes? — QUINT. Nunc mehercule. — ATT. Ego sane a Quinto nostro dissentio. Sed ea, quæ restant, audiamus.

MARC. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia et judicia dantur: judicia, ut esset populi potestas, ad quam provocaretur; auspicia, ut multos inutiles comitiatus probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum injustum auspiciis dii immortales represserunt. Ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, ¹ populare sane, neminem in summum locum, nisi per populum, venire, sublata cooptatione cen-

¹ Popularem.

soria. Sed præsto est hujus vitii temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. Sequitur enim: « ejus decreta ¹ rata sunt. » Nam ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici consilii, quodque is creverit, defendant omnes; et, si ordines reliqui principis ordinis consilio republicam gubernari velint; possit, ex temperatione juris, quum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et concors civitatis status, præsertim si proximæ legi parebitur. Nam proximum est: « Is ordo vitio careto, ceteris specimen esto. »

QUINT. Præclara vero, frater, ista lex est, et late patet, ut vitio careat ordo, et censorem quærat interpretem. — ATT. Ille vero, etsi est totus tuus ordo, gratissimamque memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam judices omnes potest defatigare.

XIII. MARC. Omitte ista, Attice. Non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio. Nam quum omni vitio carere lex jubeat, ne veniet quidem in eum ordinem unquam vitii particeps. Id autem difficile factum est, nisi educatione quadam et disciplina: de qua

¹ Abst rata.

dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. — ATT. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum; tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem, etiamsi præterieris, repetam a te istum de educatione et disciplina locum. — MARC. Tu vero et istum, Attice, et si quem alium præterii.

« Ceteris specimen esto. » Quod si est, tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum et vitii infici solet tota civitas; sic emendari et corrigi continentia. Vir magnus et nobis omnibus amicus, L. Lucullus efferebatur, quasi commodissime respondisset, quum esset objecta magnificentissime villæ Tusculanæ, duo se habere vicinos, superiorem, equitem romanum; inferiorem, libertinum: quorum quum essent magnificæ villæ, concedi sibi oportere, quod iis, qui tenuioris ordinis essent, liceret. Non vides, Luculle, a te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non liceret. Quis enim ferret istos, quum videret eorum villas signis et tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris et religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis ejusdem tenerentur?

XIV. Nec enim tantum mali est peccare principes (quanquam est magnum hoc per se ipsum malum), quantum illud, quod permulti imitatores princi-

pum existunt. Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescumque summi civitatis viri fuerint, talem civitatem fuisse; quæcumque mutatio morum in principibus exstiterit, eandem in populo secutam. Idque haud paullo est verius, quam quod Platoni nostro placet, qui, musicorum cantibus, ait, mutatis, mutari civitatum status. Ego autem nobilium vita victique mutato, mores mutari civitatum puto. Quo perniciosius de republica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest. Pauci enim atque admodum pauci, honore et gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere possunt.

Sed hæc nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus. Proximum autem est de suffragiis: quæ jubeo nota esse optimaque, populo libera. — ATT. Ita mehercule attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellent.

XV. MARC. Dicam, Tite, et versabor in re dif-

* Fuerunt. † Secuturam.

ficili, ac multum et sæpe quæsitæ: suffragia ¹ in magistratu mandando, aut reo judicando, aut lege aut rogatione sciscenda, clam, an palam ferre melius esset. — ATT. An etiam id dubium est? — QUINT. Vereor, ne a te rursus dissentiam. — MARC. Non facies, Quinte. Nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio: nihil ut fuerit in suffragiis voce melius; sed, obtineri an possit, videndum est. — QUINT. Frater, bona tua venia dixerim, ista sententia maxime et fallit imperitos, et obest sæpissime reipublicæ, quum aliquid verum et rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur. Primum enim obsistitur, quum agitur severe; deinde vi opprimi in bona causa, est melius, quam malæ cedere. Quis autem non sentit, ² auctoritatem omnem optimatum tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam desideravit; idem oppressus dominatu ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora judicia de potentissimis hominibus exstant vocis, quam tabellæ. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignoran-

¹ Schütz, post Gærenzium, præpositionem delet, quæ abest a multis codd. ² Idem editores, omnem auctoritatem.

tibus, quid quisque sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium.

XVI. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inventus, nec auctor unquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis; ea est Gabinia, lata ab homine ignoto et sordido. Secuta biennio post Cassia est, de populi judicio; ea a nobili homine lata est, L. Cassio, sed, pace familiæ dixerim, dissidente a bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de jubendis legibus, ac vetandis, seditiosi atque improbi civis: cui ne reditus quidem ad bonos salutem a bonis potuit afferre. Uno in genere relinqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. Dedit huic quoque judicio Cælius tabellam, ¹ doluitque, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Popillium, ² nocuisse et reipublicæ. Et avus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit M. Gratidio, cujus in matrimonio sororem, aviam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. Excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos post filius ejus Marius in Ægeo excitavit ³ mari. Ac nostro quidem, quum

¹ Vulg. docuitque. ² Schütz, Davisio et Gærenzio auctoribus, scripsit nocuisse reipublicæ. Nollem factum. ³ Mari, ac nostro quidem. Quoi quum.

res esset ad se delata, Scaurus consul: « Utinam, inquit, M. Cicero, isto animo atque virtute in summa republica nobiscum versari, quam in municipali maluisses! » Quamobrem, quoniam non recognoscimus nunc leges populi romani, sed aut repetimus ereptas, aut novas scribimus: non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. Tu, si tabellariam tuleris, ipse præstabis. Nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum e vultu ejus intelligo.

XVII. ATT. Mihi vero nihil unquam populare placuit; eamque optimam rempublicam esse duco, quam hic consul constituerat, quæ sit in potestatem optimorum. — MARC. Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, ¹ tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur ² boni. Sic enim a me recitata lex est de suffragiis: — « Optimatibus nota, plebi libera sunt. » — Quæ lex hanc sententiam continet, ut omnes leges tolleret, quæ postea latæ sunt; quæ tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat

¹ *Gærenz. e varia scriptura multorum codicum,* tamen istam libertatem ita largior populo. ² *Olim mendose,* bonis.

tabellam, ne roget, ne appellet. Pontes etiam lex Maria fecit angustos. Quæ si opposita sunt ambitiosis, ut sunt fere, non reprehendo: sin valuerint tantum leges, ut ne sint ambitus; habeat sane populus tabellam, quasi vindicem libertatis, dummodo hæc optimo cuique et gravissimo civi ostendatur, utroque offeratur, ¹ uti in eo sit ipso libertas, in quo populo potestas honeste bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solebat vox, quia populo licere satis est. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiæ traditur. Itaque, ut omitam largitione corrupta suffragia, non vides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragiis, quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis causa tollitur.

XVIII. Deinde sequitur, quibus jus sit cum populo agendi, aut cum senatu. Gravis, et, ut arbitrator, præclara lex: « Quæ cum populo, quæque « in patribus agentur, modica sunt; » id est, modesta atque sedata. Actor enim moderatur et fingit, non modo mentem ac voluntates, sed pæne vultus eorum, apud quos agit. Quod in senatu non

¹ *Al. ex aliis mss.,* ut sit ipsa libertas.

difficile est. Est enim senator is, cujus non ad ¹ auditorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari velit. Huic jussa tria sunt: ut adsit; nam gravitatem res habet, quum frequens ordo est: ut loco dicat, id est, rogatus: ut modo, ne sit infinitus; nam brevitatis, non modo senatoris, sed etiam oratoris, magna laus est in sententia. Nec est unquam longa oratione utendum, nisi aut, peccante senatu, quod fit ambitione sæpissime, nullo magistratu adjuvante, tolli diem utile est; aut quum tanta causa est, ut opus sit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum: quorum generum in utroque magnus noster Cato est.

Quodque addit, « causas populi teneto, » est senatori necessarium, nosse rempublicam. Idque late patet: quid habeat militum, quid valeat arario, quos socios respublica habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, conditione, foedere; tenere consuetudinem decernendi; nosse exempla majorum. Videtis jam, genus hoc omne scientiæ, diligentiae, memoriæ esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest.

Deinceps sunt cum populo actiones; in quibus primum, et maximum: « Vis abesto. » Nihil est

¹ Sic Davis, Ernest, Alii, ut Turneb. Gorenz, Schütz, actorem. Lubricus locus.

enim exitiosius civitatibus, nihil tam contrarium juri et legibus, nihil minus civile et humanum, quam, composita et constituta republica, quidquam agi per vim. Parere jubet intercessori: quo nihil præstantius. Impidiri enim bonam rem melius, quam concedi male.

XIX. Quod vero actoris jubeo esse fraudem, id totum dixi ex ¹ Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quem est senatus ² secutus, quum decrevisset, C. Claudio consule de ³ C. Carbonis seditione referente, invito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat concilium, simul atque intercessum turbarique cœptum sit, dimittere. Quod qui ⁴ promovet, quum agi nihil potest, vim quærît: cujus impunitatem amittit hac lege.

Sequitur illud: « Intercessor rei malæ, salutaris « civis esto. » Quis non studiosè reipublicæ subvenerit, hac tam præclara legis voce laudatus?

Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publicis institutis atque legibus: « Auspicia servanto, auguri parento. » Est autem boni auguris, meminisse, maximis reipublicæ temporibus

¹ Schütz, Garenzio suadente, addidit prænomen, P. Crassi. ² *Ibidem*, consecutus. ³ Male in vulgatis Cn. ⁴ Sic Schütz optime. Vulg. promovet.

presto esse debere; Jovique optimo maximo se consiliarium atque administrum datum, ut sibi eos, quos in auspicio esse jusserit; cœlique partes sibi definitas esse traditas, de quibus sæpe opem referre possit. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de privatis magistratibusve audiendis.

Tum leges præclarissimæ de XII Tabulis tratatae duæ: quarum altera privilegia tollit; altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat. Nondum ¹ initis seditiosis tribunis plebis, ne ² cogitatis quidem, admirandum, tantum majores in posterum providisse. In ³ privos homines leges ferri noluerunt; id est enim privilegium: quo quid est injustius? quam legis hæc vis sit, scitum ⁴ esse jussum in omnes. Ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis, noluerunt: descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragium consilii, quam fuscæ in tribus convocatus. Quo verius in nostra causa vir magni ingenii, summaque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil omnino actum esse de nobis. Præter enim quam quod comitia illa essent armis gesta servilibus, præterea neque tributa capitis comitia rata esse

¹ Wagner conj. inventis; Schütz, natis, etc. ² Mendose mss. negotialis vel negotiatis. ³ Privatos. ⁴ Est.

¹ posse, neque ulla privilegii: quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. Sed visum est et nobis, et clarissimis viris, melius, de quo servi et latrones scivisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam, quid sentiret, ostendere.

XX. Sequuntur de captis pecuniis, et de ambitu leges. Quæ quum magis judicii, quam verbis sancienda sint, adjungitur: «noxie pœna par esto,» ut in suo vitio quisque plectatur: vis, capite; avaritia, multa; honoris cupiditas, ignominia sanciantur.

Extremæ leges sunt nobis non usitatæ, reipublicæ necessariae. Legum custodiam nullam habemus. Itaque hæc leges sunt, quas apparitores nostri volunt: a librariis petimus, publicis literis consignatam memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius, apud quos νομοφυλάκται creatur: nec hi solum literas (nam id quidem etiam apud majores nostros erat), sed etiam facta hominum observabant, ad legesque revocabant. Hæc detur cura censoribus: quandoquidem eos in republica semper volumus esse. Apud eosdem, qui magistrata abierint, edant et exponant, quid in magistratu gesserint; deque iis censoris præju-

¹ Sic Wagner, Gorenz, Schütz, pro vitioso possent.

dicent. Hoc in Græcia fit, publice constitutis accusatoribus. Qui quidem graves esse non possunt, nisi sint voluntarii. Quocirca melius est rationes referri causamque exponi censoribus; integram tamen legem accusatori iudicioque servari. Sed satis jam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis.

ATT. Si nos tacemus, locus ipse ¹ admonet, quid tibi sit deinde dicendum. — MARC. Mihine? de iudiciis arbitror, Pomponi; id est enim junctum magistratibus. — ATT. Quid? de jure populi romani, quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? — MARC. Quid tandem hoc loco est, quod requiras? — ATT. Egone? quod ignorari ab iis, qui in republica versantur, turpissimum puto. Nam, ut modo a te dictum est, leges a librariis lego: sic animadverto, quosque in magistratibus ignoratione juris sui tantum sapere, quantum apparitores velint. Quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendam tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum de jure disputes.

MARC. Faciam breviter, si consequi potuero:

¹ Al. non admonet. *Davisius sic?* Quid? si nos tacemus, locus ipse tamen admonet.

nam pluribus verbis scripsit ad patrem tuum M. Junius sodalis, perite, meo quidem iudicio, et diligenter. At de jure nature cogitare per nos, atque dicere debemus; de jure populi romani, quæ relicta sunt, et tradita. — ATT. Sic profecto censeo, et id ipsum, quod dicis, exspecto.